

Historien rundt om Gantrup

Fra vikingetid til grundlovsmøder

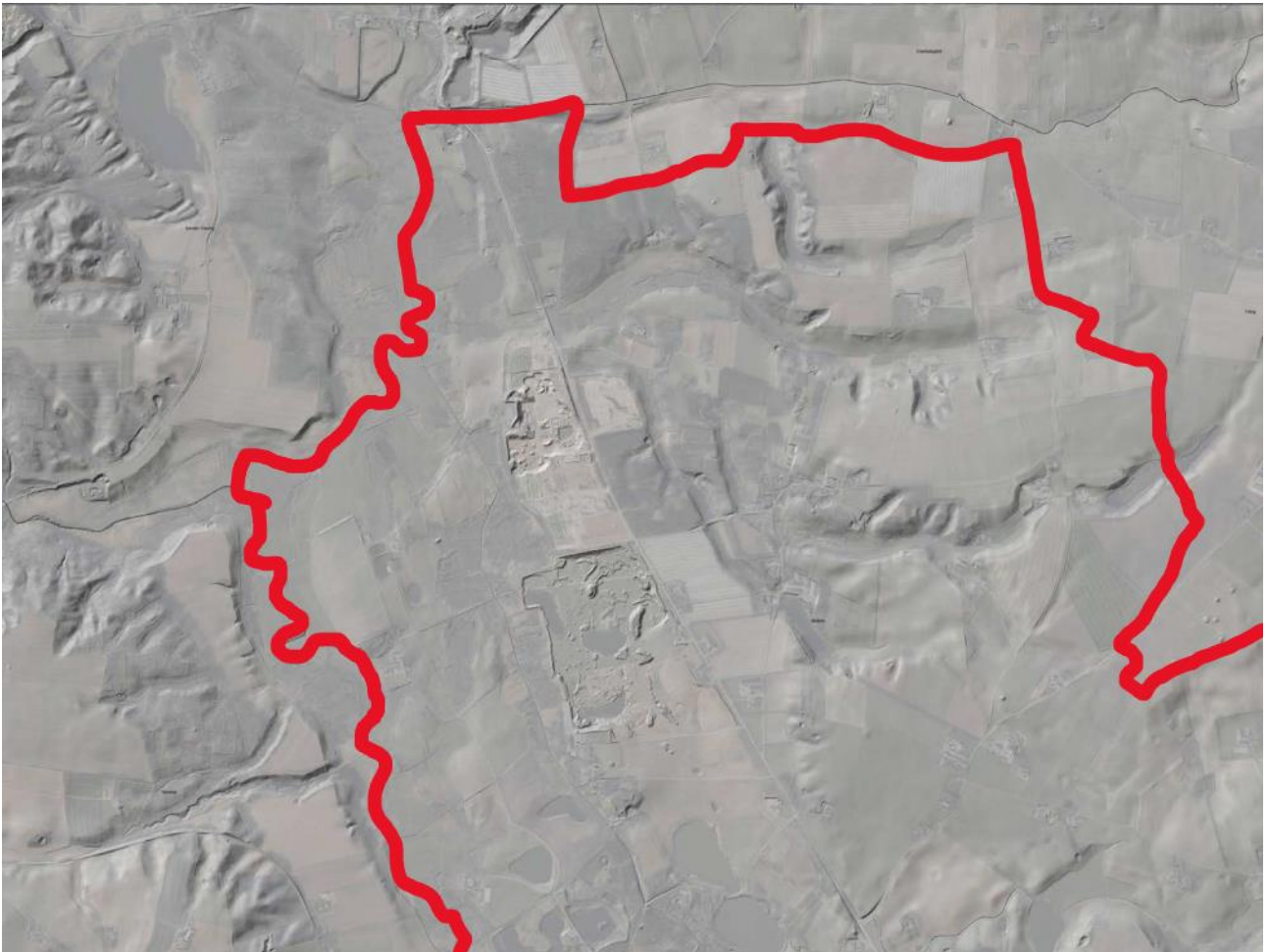
Baseret på foredrag ved Bendt Nielsen, Gantrup Forsamlingshus 27. oktober 2021

Gantrup

Navnet Gantrup betyder noget. Sprogforskerne siger, at navne, der ender på -rup, -drup, -trup og -strup – de såkaldte "torp"-landsbyer – tit er opstået i et område, hvor man har ryddet skov for at skabe plads til ny bebyggelse, hvor man kunne dyrke jord. Det skete helt tilbage i vikingetiden, hvor der manglede dyrkningsjord som følge af stigende befolkningstal, hvorfor man ryddede skov og andre naturarealer for at få plads til nye bygder og landsbyer.

Navnet skulle jo adskille sig fra andre landsbyer, så det var ikke nok at kalde den Rup, Drup, eller Trup. Navnet skulle have et forled, og i dette tilfælde mener navneforskerne, at "gan" er det gamle danske ord for "kløft", og husene i Gantrup ligger jo netop i en erosionskløft og op ad skrænterne. Så det er meget plausibelt, at "Gantrup" betyder udflytterbyen ved kløften, altså en ny by etableret i et skovområde i vikingetiden.

På et kurvekort som dette afspejler farvenuancerne højdeforskelle. Den røde linje er sognegrænsen for Østbirk. Billedet gennemskæres af Ryvej i midten med grusgrave på venstre side, den aktive grusgrav nederst og øverst den, hvor Fyel Badesø er anlagt. Længst til venstre bugter Gudenåen sig. På højre side

ligger kløfterne med landsbyen Gantrup. Det viser tydeligt, at Gantrup ligger i et topografisk meget interessant landskab med store højdeforskelle. Man kan sige, at byen trykker sig ned i dalene.

Navnet antyder altså, at byen er blevet anlagt i vikingetiden, men også før den tid har der boet mennesker på egnen. Folk vandrede ind i Jylland via de store vandløb, f.eks. Gudenåen, så man kan godt finde både stenalder- og bronzealdergravhøje i området, men jeg vil godt starte min historie i vikingetiden.

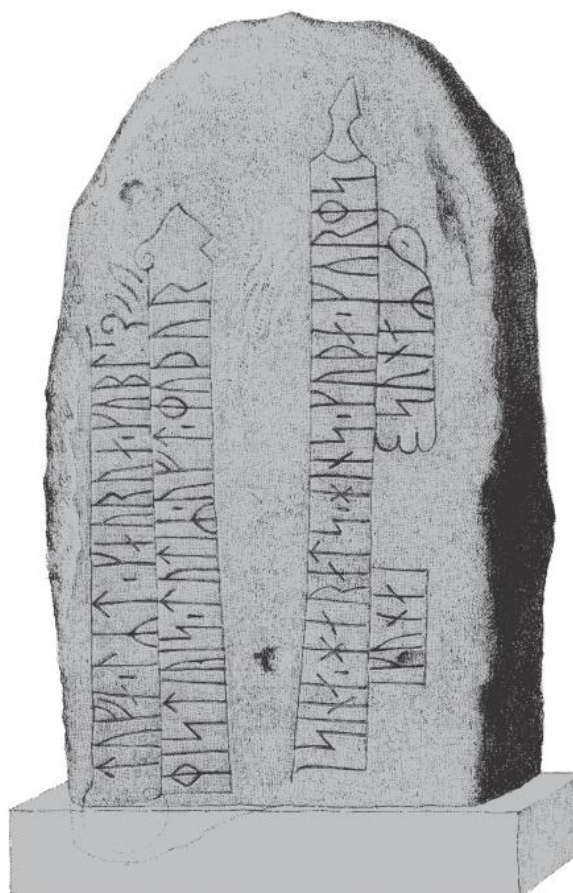
Runestenen i Sdr. Vissing kirke

I Sønder Vissing kirke står der en to meter høj runesten med teksten: *"Tofa (Tove), Mistivojs datter, Harald den Godes, Gorms søns kone, lod gøre dette dødeminde efter sin moder"*. Teksten handler altså om Tova, som var Harald Blåtands anden kone - eller måske endda den tredje (det kommer an på, hvordan man fortolker familieskabet). Mistivoj var en stor slavisk fyrste. Da Harald Blåtand blev uvenner med sin søn, Svend Tveskæg, drog han i landflygtighed til sin svigerfar, Mistivoj, hvor de sammen brændte Hamborg af. (Der var tale om store magtkoncentrationer i Nordeuropa på den tid). På de tider skrev man ikke så meget, så denne runesten er betydningsfuld. Den slags lavede man kun, hvis man var en magtfuld person, som havde brug for at sætte et minde om enten sig selv eller en i familien. Så dronning Tove havde så stor betydning i vores område, at det kunne begrunde, at hun fik lavet denne runesten. Der jo en pendant i Jelling, hvor Gorm den Gamle og Harald Blåtand huserede, og her står der, at Harald Blåtand gjorde danerne kristne.

Runestenen i Sdr. Vissing Kirke

Tove, Mistivojs datter,
Harald den Godes,
Gorms søns kone,
lod gøre disse kumler
efter sin moder.

Vissing og Voer
Klostres "dåbsattest"

Spørgsmålet er, om dronning Tove måske har haft noget med kristningen at gøre, for man skal forestille sig, at der var tale om et fornuftsægteskab mellem de nordeuropæiske fyrstehuse. Vi ved i hvert fald, at vi her på egnen fik et kloster, Vissing kloster, og runestenen står også i (Sønder) Vissing. Klosteret kom til at ligge i Vissing Klostergaard, som er den nyrestaureerede ejendom, der ligger ved foden af Sukkertoppen ved Højlund

(Det var her Laura boede. Hende var jeg inde at besøge. Vi prøvede faktisk – via Skov og Naturstyrelsen i Silkeborg, som nu hedder Naturstyrelsen Søhøjlandet, at købe Vissing kloster. Naturstyrelsen ejer i dag stadig Øm Kloster, Voer kloster og laden ved Ring kloster. Den daværende skovrider var meget historisk funderet, og han ville gerne have Vissing kloster. Det var derfor, jeg besøgte Laura. Hun hentede en papkasse ned fra loftet, hvor hun gemte fund fra haven. Hun fortalte også – og som der også står i Nationalmuseets bog om vores kirker, hvor der er et afsnit om Vissing kloster – at det var et nonnekloster.)

Vi ved ikke, hvornår klosteret blev etableret, men det er fra før Øm kloster, som blev etableret i 1172. I Øm klostres krønike, som er skrevet i tolvhundredetallet, omtales Vissing Kloster som Gamle Vissing, som dermed måske kan være fra ellevehundredetallets begyndelse. Det var et af de første klostre i Danmark, for munke og nonner boede på samme sted. Det gjorde de på de allerførste Benediktinerklostre i Danmark. Så det er ikke utænkeligt, at Tove eller en efterfølger af hende har valgt at donere nogle arealer til det første kloster på egnen, som var en missionsstation. Så historien om at Harald Blåtand gjorde danerne kristne er måske en sandhed med modifikationer - det gjorde de munke og nonner, som blev inviteret ind som præster til at missionere. Så Vissing kloster er et af vores ældste klostre, for der var både munke og nonner på selve klosteret.

Runestenen er interessant, for et kloster er i virkeligheden en gave til nogle mennesker, som skulle missionere, men de skulle også have noget at leve af, nemlig at dyrke landbrug, så de fik også et stykke jord, og det er meget sandsynligt, at det var dén kongsgård, som Tove boede på, der blev doneret til munke og nonner til at starte et kloster.

Klostre med vokseværk

Et kloster måtte ikke købe jord. Munke og nonner skulle leve meget asketisk, men de måtte gerne modtage testamentariske gaver. Hvem kunne være interesseret i at donere jord til klostrene? Dem, der ingen arvinger havde. Hvis man gav sit jordiske gods til kirken, kunne man tage ophold på klosteret som et alderdomshjem og bo der, indtil man døde. Og afhængigt af størrelsen af gaven, kunne man få forsødet sin alderdom og blive passet godt, indtil man døde.

I middelalderen, dvs. perioden fra klosteret blev grundlagt og indtil reformationen, hvor katolicismen blev opgivet, samlede klostrene gods via testamentariske gaver. De måtte gerne bytte, så hvis de havde et jordstykke, der lå langt væk, kunne de prøve at bytte med noget tættere på, så de fik et mere kompakt landområde at eje.

Engang i tolvhundredetallet kom der en reform af klosterbevægelsen, hvorefter munke og nonner ikke mere måtte bo på de samme klostre. Derfor skulle munkene finde et andet sted. Nonnerne blev på Vissing kloster, men munkene vandrede op over Sukkertoppen og grundlagde Voer kloster, som er der hvor Klostermølle ligger i dag. Munkene var gode til det, man kalder ”vandbygning”, dvs. at trække energi ud af det strømmende vand, og det gjorde de ved at flytte Gudenåen ind til foden af Sukkertoppen, ind i det, vi i

dag kalder Klosterkanalen. Her lavede de et vandfald ved deres nye kloster, Voer kloster, hvor de udnyttede vandkraften. Klostermølle hedder sådan, fordi det er en mølle til et kloster.

I fjortenhundredetallet magtede nonnerne ikke mere at drive det gods, de havde samlet, så klosterets jord blev lagt ind under Voer kloster, og munkene fik nonnernes jord.

Kortet viser alle de ejerlav, hvor Voer kloster ejede landbrugsjorden på det tidspunkt, hvor katolicismen begyndte at blive udfordret. Det er ikke sådan, at klosteret ejede al jorden i de enkelte landsbyer på kortet, men de jorder der var blevet doneret, fordi der ikke var arvinger til dem. Landbrugsjorden blev på dette tidspunkt dyrket i fællesskab, så hvis man kunne tegne et detaljeret kort, ville der være strimler, hvor klosterjorden vekslede med selvejernes jorder. Men jo tættere man kom på selve klosteret ved Klostermølle, desto mere massivt blev klostrets ejerskab, og jo længere væk desto tyndere. Men det er ret tankevækkende, at klostrene op gennem middelalderen fik samlet så meget jord, at den katolske kirke sad på 30% af Danmarks samlede landbrugsareal. Kongen sad på 20%, og stort set alt resten var ejet af godserne, altså herremændene. Så var der nogle enkelte selvejere hist og pist, som havde haft børn, der kunne overtage ejendommene og fortsætte slægtens drift. Men ellers var de tre store magtfaktorer kirken, kongen og adelen.

I og med at kirken ejede 30% og kongen kun 20% begyndte kongen at føle, at kirkens magt var enorm. Det drejede sig om magten over produktionsapparatet. Og som Karl Marx sagde: De, der ejer

produktionsapparatet, har magten. De, der kunne producere et overskud, havde muligheden for at investere dette overskud og blive endnu rigere. De, der ejede jorden, havde faktisk magten.

Voer kloster var et af de meget magtfulde herreklostre, og det blev de ikke kaldt, fordi de var beboet af munke, men som en pendant til en herregård. Og alle de bønder, der hørte ind under Voer kloster, var fæstebønder. Dvs. at de havde lejet jorden af klosteret og betalte afgifter til klosteret for at kunne dyrke dets jord. Afgifterne var landbrugsprodukter, som skulle afleveres i klosterets ladegård. Voer klosters ladegård var selvfølgelig Voerladegaard. Hvis man en dag kører fra Voerladegaard til Klostermølle og stopper midt på strækningen, hvor der er træer på begge sider, kan man inde til venstre for vejen se nogle fantastiske hulveje, der er nedslidte hjulspor, som kan være mere end to meter dybe. De viser, at der har været en livlig trafik mellem ladegården og klosteret for at transportere produkterne.

Sankt Søren's kirke

Kirken var altså blevet stærkere end kongen. Samtidig blev der rejst kritik af kirken, for man bl.a. kunne købe aflad, dvs. hvis man havde begået noget dumt, kunne man give en gave til kirken, bede en bøn i kirken og blive tilgivet. Så de, der havde magten, havde nogle fordele – det har de altid haft. Men afladssystemet kom under kritik, og det var Martin Luther, der virkelig tog fat i det. Han satte spørgsmålstejn ved hele kirkens selvforståelse, det at man talte latin og bønderne ikke fattede, hvad der foregik, når de gik i kirke (det skulle de jo). Han begyndte at tale om behovet for en reformation, og en af dem, der lyttede til ham, var hertug Christian fra Gottorp slot i Sønderjylland. Han overværede rigsdagen i Worms i 1521 og blev optændt af Luthers ideer. Han indførte faktisk reformationen i Haderslev stift lang tid før, han indførte reformationen i kongeriget.

I 1534 var situationen i kongeriget den, at kongen var sat i fængsel på grund af utilfredshed med ham. Der skulle indsættes en ny, men der var ikke enighed om, i hvilken retning det skulle gå. Så indkaldte den jyske adel og de jyske biskopper til et møde om rigets anliggender i Sankt Søren's kirke i Gl. Rye. Det var altså inde midt i den katolske kirkes kernebesiddelser i Jylland.

Billedet viser Sankt Søren's kirke. Tårnet er helt nyt fra 1911-12 ca. Det er tegnet af Hack Kampmann, som var kongelig bygningsinspektør på det tidspunkt. Han har også tegnet Toldboden, Marselisborg Slot og biografen i Rye. Tårnet er en gave fra sognerådsformanden, som hed Jens Sørensen.

På kirkegården kan man se nogle volde i græs, som findes tilsvarende på den anden side. Det er omridset af de korsarme, der var på Sankt Søren's kirke på det tidspunkt, hvor den havde sin storhedstid, altså da hertug Christian blev valgt til konge. Dengang havde kirken dobbelt så meget under tag som i dag, og Hack Kampmann syntes, det nye tårn skulle stå på fundamentet af det gamle (hvilket er usædvanligt i forhold til verdenshjørnerne). Hvis man var pilgrim og var blevet idømt en bodsrejse i det jyske område, skulle man besøge Vor Frue i Karup og Sankt Søren's i Rye. Det var et af de mest hellige steder i Jylland og måske grunden til, at kongevalget skete her.

Sankt Søren's kirke hørte under Øm kloster og omkring lå Voer kloster, Ring kloster, og resterne af Vissing kloster. Så det var midt i et kæmpestort katolsk område, at man indkaldte adelen og biskopperne til en drøftelse af, hvem man skulle vælge til konge over det jyske område, for de kunne jo kun bestemme over det jyske område. Adelen kom i to grupper, højadelen og lavadelen. Højadelen, som bestemte mest, gik ind i kirken sammen med biskopperne. Lavadelen stod udenfor kirken og syntes det tog lang tid – sådan fortælles historien – og forlangte en afklaring. Biskopperne bøjede sig og valgte hertug Christian – en af tre kandidater – til konge over Jylland.

To år efter var borgerkrigen – som kaldtes Grevens Fejde – overstået, Rantzau havde slået dem ihjel, der skulle slås ihjel, og så var sjællændere og fynboer enige i at udråbe Christian den Tredje til konge over hele

Danmark, og dermed var reformationen en realitet. Klostergodset blev inddraget af kongen. Nu ejede kongen 50% af Danmarks landbrugsareal. Han mere end fordoblede de indtægter, han fik fra landbruget.

Vildtbanen

Det var starten på det, vi kalder renæssancen. Christian den Tredje er den første renæssancekonge. Renæssance betyder genfødsel, og det var storhedstiden, der skulle genfødes, - den tid der var, før kirken fik for megen magt.

Christian 3. 1503-1559

.... overværede rigsdagen i Worms i 1521.

Christian blev valgt til konge på et møde i Sankt Sørenskirke i Rye 4. juli 1534.

Indførte reformationen i Danmark den 30. oktober 1536.

Renæssancekongerne begyndte at bygge slotte og fråse. De viste deres magt gennem at invitere deres fyrstevener på jagt. Christian den Tredje udlagde hele klostergodset i Søhøjlandet til sit private jagtdistrikt, Den Skanderborgske Vildtbane. Det skete ved, at man opsatte vildtbanesten, der står f.eks. en ved Græstrup, men de står hele vejen rundt kanten. Der står også en ved indgangen foran Sandvad Kro. De er typisk to meter høje, slanke, og så er der udhugget kongeligt monogram - dog af senere konger end Christian den Tredje, for de første skelmarkeringer var af træ, og da de rådne, erstattede man dem med nye skelsten i granit. Det sted, hvor der i dag er samlet allerflest, er ved indkørslen til Hald Hovedgård. Den Skanderborgske Vildtbane gik helt derop. Der samlede man dem ind på et tidspunkt og kaldte dem Niels

Bukkes hjørnetænder. Her hos os står der stadig mange af dem i landskabet, og de er totalt fredede. Der står f.eks. en i skellet mellem Søvind og Hundslund, hvor vi har lavet en vandresti, som går fra Søvind skole til Hundslund skole. Stien går lige forbi vildtbanestenen, og vi har lavet en tavle, der fortæller historien om stenen.

Hvis man var fæstebonde inden for kongens jagtdistrikt og havde en hund, skulle man hugge dens ene forben af, eller i hvert fald halvt igennem. Den skulle lemme, for hunden måtte ikke skade det, der var vigtigst for kongen, vildtet.

Krybskytter skulle man skyde et skud bly i. De skulle aflives, i hvert fald hvis det var bønder. Der var godt nok en adelsmand ved navn Podebusk, der red fra Skanderborg til Silkeborg og kom gennem Javngyde nord for Rye, hvor han "kom til" at skyde et rådyr. Der står i kancelliets brevbøger, at kongen – uanset venskabet med Podebusk – ville have opklaret, om han virkelig havde skudt et rådyr, og hvis det var tilfældet, skulle sagen forfølges. Der var nogle bønder, der havde set det, og man kunne altid knibe dem lidt for at få dem til at sige det, man ville have dem til at sige. Det fremgår også, at kongen senere aflyste tiltalen mod Podebusk – sandsynligvis fordi der blev lagt lidt af familien Podebusks jord til vildtbanen.

Historien viser, at vildtet havde en kæmpe værdi for kongen. Vi bor midt i Den Skanderborgske Vildtbane, og det er en fælles identitet, vi har, uanset om vi bor i Alken eller Gantrup. Vi har et fælles protokollat på Skanderborg slot, der fortæller, at hvis en bonde skulle skifte, altså hvis han døde, så skulle der en ny bonde ind på gården. Så skulle han ofte have konen eller datteren for at få det fæste, der hørte til gården. Det er de såkaldte skifteprotokoller, som slægtsforskerne undersøger. Man kan se, at hvis der var uenighed i lokalsamfundet, så indkaldte man bønderne fra nabolandsbyerne til at afgøre tvisterne. Dengang fandt bønderne ofte ægtefæller, som ikke kom længere væk fra end nabolandsbyerne, så man var ret bofaste, og. Man rejste ikke så meget rundt dengang.

Efter reformationen blev der lavet jordebøger, som var en fortegnelse over de ejendomme som kongen ejede. I dem stod der også, hvem han havde overtaget ejendommene fra, og i en jordebog fra 1573 stod der, at kongen overtog 8 gårde i Gantrup fra Voer kloster. Så der har været 8 gårde i Gantrup, der hørte under klosteret, og senere kongen. Måske var det hele landsbyen, men vi får senere at vide, at der var 14 eller 16. På den tid var det ofte situationen, at der boede to fæstere på en gård. En firelænget gård kunne have to stuehuse og to stalde. Så 8 gårde kunne godt være med to fæstere hver, altså 16 i alt. Det er ikke helt nemt altid at dechifrere de gamle protokoller.

Frederik 2. 1534-1588

.... blev født på Haderslevhus den 1. juli 1534.

Efter Christian 3. sejrede i Grevens Fejde blev Frederik i 1536 valgt som tronfølger med titel af prins af Danmark.

Da faren døde i 1559 underskrev Frederik håndfæstningen og satte sig på tronen.

Christian den Tredjes søn var Frederik den Anden. Der er for ikke så mange år siden udgivet bog om, at han var en meget lidt kommunikerende konge. Men eftertiden har fundet ud af, at han var ordblind og i virkeligheden utroligt begavet. Han elskede også sin hustru, hvilket måske var usædvanligt! Han overtog farens værk ved hans død. Han havde jo nedlagt den katolske kirke, men Christian den Tredje var klog, for i stedet for at sætte abbederne fra klostrene i fængsel, gjorde han dem til lensmænd. De skulle så bare lære ikke at sende skatten til Rom, men til kongen. Frederik den Anden gjorde værket færdigt ved at beordre klostrene nedbrudt. Vi kender historien om Øm kloster.

Frederik den Anden ville gerne have et jagtslot i det midtjyske område, for Søhøjlandet var det vigtigste jagtområde, han havde. Men han var træt af beliggenheden ved Øm, for det var lavt og tåget og koldt, så han besluttede at bryde klosteret ned og flytte stenene ind til den gamle kongeborg i Skanderborg by, hvor han opførte et renæssanceslot. Det blev et af de prægtigste jagtslotte i Nordeuropa.

Skanderborg Slot

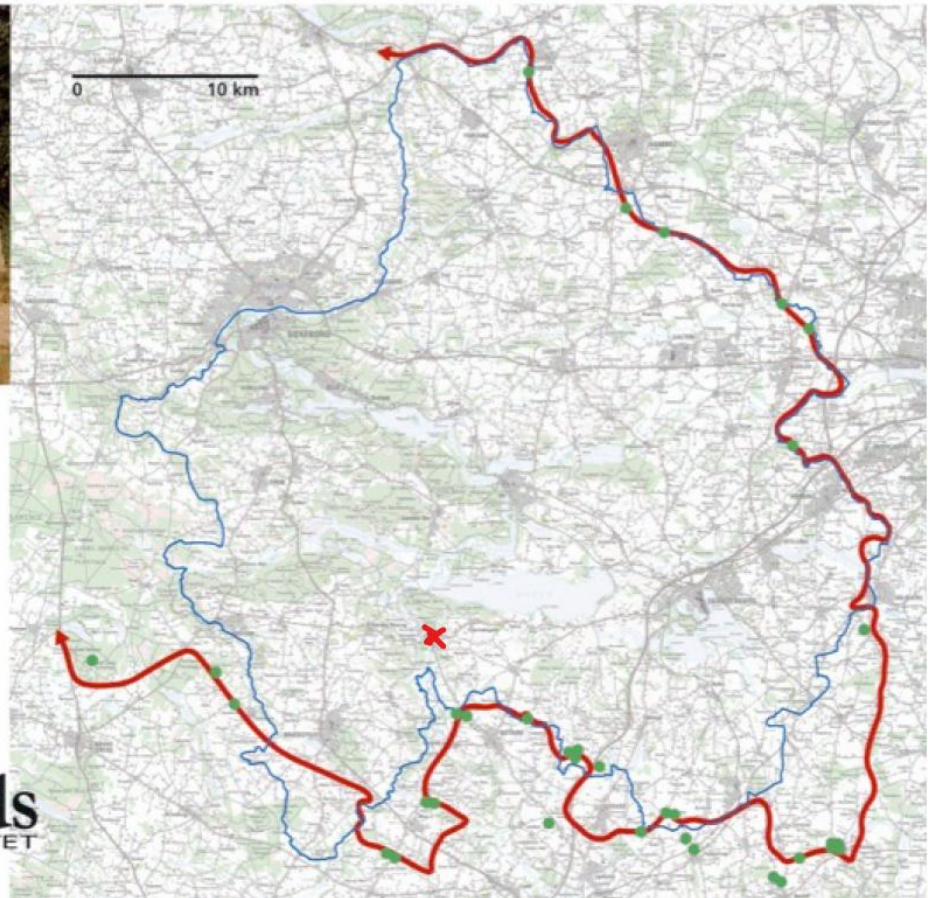
Billedet viser Skanderborg Slot, da det var stort. Læg mærke til det runde tårn og sidebygningen, som er det, der er tilbage i dag, hvor de to bygninger udgør Skanderborg Slotskirke. Resten af slottet er nedbrudt. Nede i kælderen under slotskirken havde kongen sin vinkælder. Man drak en del på jagterne, og man siger, at renæssancekongerne regerede landet om formiddagen, frem til frokost, hvorefter der skulle spises og drikkes til næste morgen.

Frem mod 1767 blev det klart, at det var en umoderne måde at drive hæren på ved at finansiere den af overskud fra landbruget. Så i 1767 solgte kongen sine 12 rytterdistrikter. Skanderborg slot (på nær slotskirken) blev nedbrudt og solgt som byggematerialer. Det er ikke Gantrup Byggemarked, men man havde en bedre forståelse for genbrug dengang. Klosteret på Klostermølle blev også nedbrudt og solgt, og der findes et auktionsskøde, hvor det fremgår, at der ved Klostermølle findes et *rudera*, et nedbrudt område, hvor der kan hentes sten.

Vildt- banen

Søhojlands
PROJEKTET

På kortet ovenfor er den røde streg afgrænsningen af vildtbanen, mens de grønne prikker er vildtbanestenen, som står der endnu. Gantrup er markeret med et rødt kryds.

Den blå streg er det, der senere blev til Det Skanderborgske Rytterdistrikt. Vildtbanen er de ejendomme, kongen ejede, og det er stort set sammenfaldende med de ejendomme, der senere kom til at betale deres overskud til den danske rytterhær.

Frederik den Anden var endnu mere jagtglad end sin far og ude omkring i landsbyerne var der jagthytter, og når kongens jagtselskab red igennem landskabet, kunne de tage ophold i en jagthytte f.eks. i Gl. Rye, hvor de kunne komme i tørvejr, selv om de var langt væk fra slottet.

De fæstebønder, der boede inden for vildtbanen, havde pligt til at yde en afgift, der hed jærgæsteri. Det betød, at når kongens jægere kom, skulle de give hestene havre og mændene mad.

Det Skanderborgske Rytterdistrikt

Ovenfor ses rytterdistriktet med den grænse, jeg havde overført til det forrige kort for at vise sammenfaldet mellem rytterdistriktet og vildtbanen. Rytterdistriktet gik helt op til Ans og vestpå til Silkeborg. Nede i venstre hjørne ses en stor sø, som ingen næppe kan genkende i dag. Den er blevet til Uldum Kær. Nederst til højre ligger Horsens og øverst til højre Brabrand sø. Hele dette område var rytterdistriktet.

Overskuddet fra landbruget indenfor hele dette landskab skulle gå til at holde ryttere med mundering og heste og kost og logi. De kolonner, der står ved siden af kortet, er sammentællinger af, hvor mange tønder hartkort, der fandtes i hvert sogn. De giver den skatteevne, som var nødvendig for at 700 ryttere kunne holdes med mundering, hest, kost og logi. Der skulle være 700 ryttere i et rytterdistrikt, der skulle bruges 8 tønder hartkort til at understøtte en rytter, så der skulle være 5600 tønder hartkort landbrugsjord i rytterdistriktet. Så hvis man f.eks. havde 700 ryttere, som man kunne sende til Sverige, hvor de fik tæsk, og der kom kun 400 hjem, så havde kongen et kæmpe problem med at få dyrket jorden.

Das 2te Jürsche Cuirassier-Regiment.

Bønderne ville gerne undgå denne militærtjeneste, og på et tidspunkt erkendte kongen, at det var en dårlig forretning. Så for at få jorden dyrket, indførte han forbud mod at "ride for gården". Så hyrede man folk udefra til at bo på gården, dvs. man indførte lejesoldater, typisk unge tyske mænd, der kommer herop og boede ude på gårdene i starten, også i Gantrup. Hvis der var to gårde, som tilsammen havde 8 tønder hartkorn, så skulle de deles om en rytter. Det kunne være en ung tysk knøs, som selvfølgelig syntes, at pigerne i landsbyen var interessante. Derfor havde vi rigtig mange tyske efternavne på gårdene og efterfølgende i kirkebøgerne.

Det hele var et naturalieøkonomisk system, som blev styret via protokoller. Det var bøvlet for kongen at vedligeholde det, så derfor afviklede han det i 1767 og solgte rytterdistrikterne til dem, der ville byde på dem. Derved fik han penge, og han indførte skatter som kunne finansiere lejesoldater.

Her har jeg indsat nutidige kommunegrænser på kortet ovenfor:

Silkeborg kommune øverst til venstre, Skanderborg i midten og Horsens nederst. Det er de tre kommuner, der tilsammen dækker det meste af vildtbanen og rytterdistriktet. Kortet er fra 1723. Teksten lyder "Plan des Schanderborger Reuter Districts" – man talte tysk ved hoffet på det tidspunkt.

Mange gårde i landsbyerne fik navnet Ryttergårde, fordi rytterne boede der. På et tidspunkt, inden det hele blev solgt, blev de samlet i kaserner. Der blev bygget en stor kaserne i Skanderborg, hvor en stor del af distriktets ryttere blev indlogeret, og det gjorde der også ved Søby Søgård nord for Silkeborg. Hovedgård blev også udlagt som ryttergård, ligesom Sjelle Skovgård, der i dag hedder Wedelslund. I Silkeborg var der også en kaserne. I 1720'erne kom der også rytterskoler i mange af landsbyerne.

På det tidspunkt indledtes oplysningstiden, hvor bønderne gerne skulle lære at læse, fordi kongen indså, at bønderne var mere effektive, hvis de var oplyste eller uddannede. Der kom 22 skoler i Det Skanderborgske Rytterdistrikt. Mange af dem findes i dag. På bygningerne blev der indsat sandstenstavler, og hvis den første skole blev nedlagt, flyttede man siden tavlen til den nye, centrale skole. I Bjedstrup hænger tavlen f.eks. inde i aulaen på Bjedstrup skole, og den kom fra rytterskolen i Svejstrup. Der er også en tavle i Sdr. Vissing. Når man går fra midtbyen mod Skanderborg, finder man ryttertavlen på gavlen af den gamle skole. Rytterskoletavlen fra Yding sidder i aulaen i Østbirk skole.

Selvejerbønder

Sidst i 1700-tallet var udviklingen som sagt løbet fra rytterdistrikterne, og kongen valgte at sælge sine arealer til højstbydende. Auktionen over Det Skanderborgske Rytterdistrikt blev holdt på Skanderborg Slot i 1767.

Ved salget af krongodset blev det besluttet at oprette en ny hovedgård af Møldrup og Krog med tilhørende fæstegods i landsbyerne Saabye, Yding, Hem, Dørup, Voerladegaard og Gantrup. Så man samlede landsbyer under de større gårde for at sælge dem samlet som en herregård på auktionen. På den måde blev hele Søhøjlandet splittet. Nu var det ikke længere et rytterdistrikt, en samlet administrativ enhed, men i stedet små herregårde. Det muliggjorde at købmænd fra købstæderne Horsens og Aarhus, som havde tjent mange penge på handel med kolonierne og hvad de ellers tjente penge på, begyndte at købe herregårdene op.

Blandt de største opkøbere af gårde i rytterdistriktet var Frijsenborg, grevskabet ved Hinnerup, og Matstrup gods. Gårdene Krog og Møldrup med fæstegods - blev i første omgang solgt samlet til handelsmanden, kancelliråd Jochum Rodenborg de Lichtenhjelm fra Horsens. Lichtenhjelm, som hørte til de rigeste slægter i Danmark, valgte allerede to år efter, i 1769, at sælge hovedgården og bøndergodset til magister Borch, præst i Grejs ved Vejle. Han har formentlig været ud af en rig slægt, men valgte et erhverv som præst. Uden penge i bagagen havde han nok ikke haft råd til dette opkøb.

Borch solgte bøndergodset videre til de enkelte fæstebønder, og på den måde indførtes selvejet. Men pengene til at købe gårdene måtte bønderne ofte låne af sælgeren, som så fik renter af gælden og tjente godt på det.

De gårde, som blev opkøbt af Frijsenborg og Matstrup, blev ikke lige så hurtigt frie bønder som dem, købmændene erhvervede. Det lå nok mere til købmændene at få solgt videre i en fart for at tjene penge.

Men bønderne inde i rytterdistriktet blev generelt frie på et meget tidligere tidspunkt end udenfor, hvor man blev ved med at være fæstebønder under de private godser.

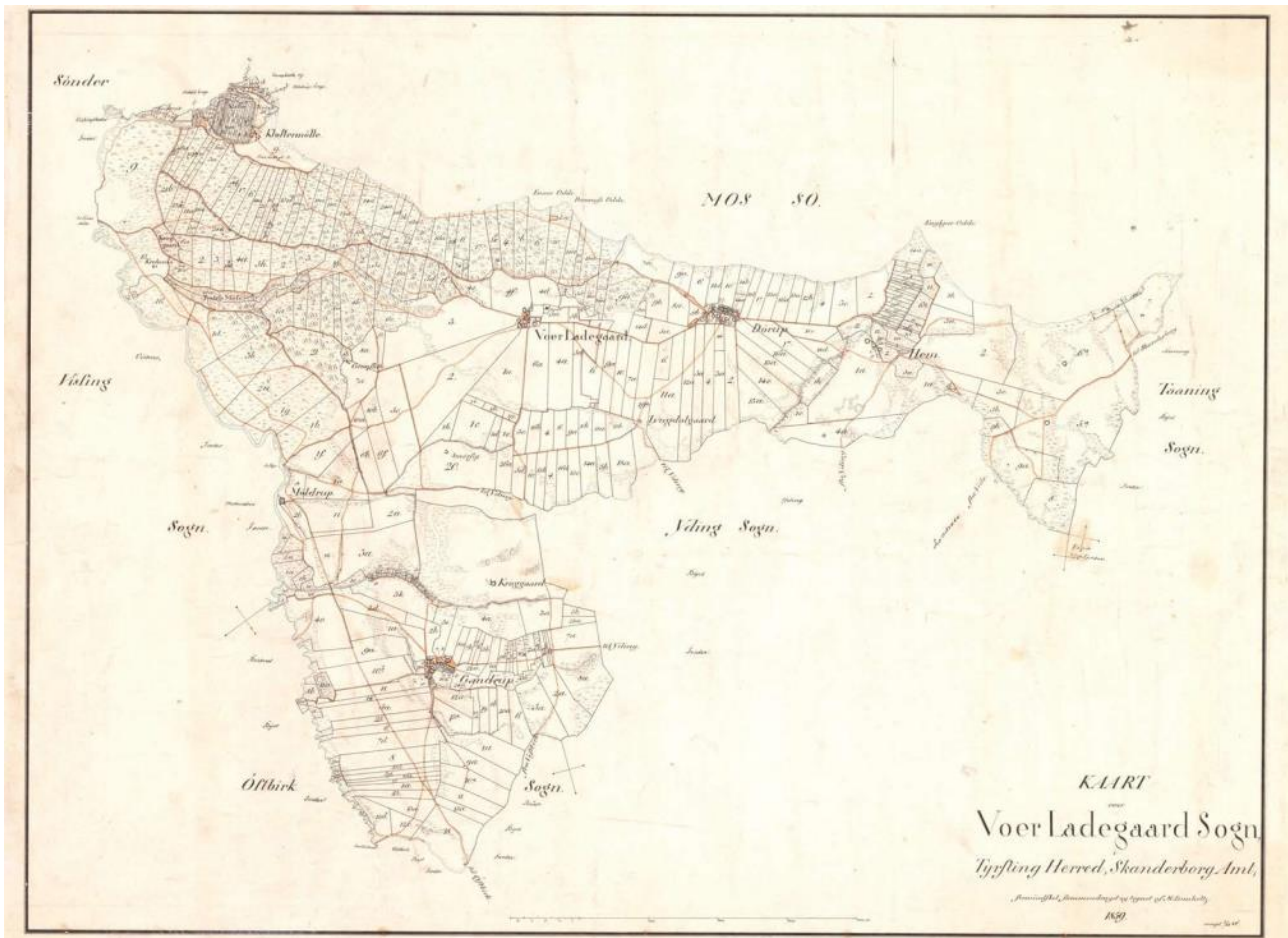
Magister Borch solgte godt nok gårdene til bønderne, men "herlighedsretten" solgte han til Urup gods. "Herlighedsretten" var bl.a. fiskeriet i Mossø og retten til at høste tagrør i Mossø. Urup gods forpagtede så denne ret til landsbyen Dørup, så bønderne i Dørup blev fiskerbønder. De levede halvdelen af deres liv på søen. De fiskede og flettede sivsko af tagrør fra søen. Så Dørup havde en helt særlig status i forhold til alle de andre landsbyer.

Men andre landsbyer havde også specialer. F.eks. Voerladegaard specialiserede sig i at producere hørlærred, for de havde adgang til hørhuller i Klosterkær ned mod Gantrup. (Hør skal ligge i lavvandede områder og mørne, for at man kan slå trevlerne ud til at lave klæde med).

Selvejrbønderne begyndte nu at tænke i, hvordan de kunne berige sig selv ved hjælp af den jord, som de ejede. De gjorde bl.a. op med den fælles drift af landbrugsjord. En landsbys jord kunne være delt ind i lange tynde strimler, så man kunne have sin jord liggende halvfjerds forskellige steder. I stedet ønskede de deres jord samlet omkring hver enkelt gård. Herefter fulgte den periode i landbrugshistorien, der kaldes "udskiftningen". Det betød, at jorden tilhørende landsbyen blev samlet i store klumper, der lå ind til gårdene. Gårdene lå typisk inde i landsbyen, som vi kender det her i Gantrup, så jordlodderne kom til at stråle ud mod landsbyens afgrænsning.

Selvejrbønderne besluttede altså at ophæve den fælles drift af landsbyens jord til fordel for den mere effektive individuelle drift. Derfor fik landinspektør Løffler i 1789 til opgave at gennemføre udskiftningen. Alle 14 gårde, som fandtes i Gantrup på det tidspunkt, blev liggende i landsbyen, men fik jordlodder, som strålede ud fra bykernen.

Bønderne solgte de mest marginale landbrugsarealer fra til husmændene, så der opstod en mængde småejendomme i det åbne land. Bebyggelsesstrukturen viser tydeligt denne udvikling, hvor det i begyndelsen stort set kun var gården Birknæs, der lå midt i Gudenådalen, men efterhånden voksede de mindre brug frem mange steder.

Kortet er fra 1859 og viser Voerlodegaard sogn, som Gandrup hørte til. Stregerne er alle de skel, som landinspektøren havde trukket i sidste del af 17-hundredetallet. De gamle udskiftningskort, som dækkede hver landsby, blev tegnet over og samlet i sognekort, som så blev sat ned i størrelse. Kortet er en konsolidering af flere ældre kort.

Den del af kortet, som omfatter Gandrup, ser således ud:

Blicherstenen

Hvad har nu alt dette med Blicherstenen at gøre, som står på Himmelbjerget?

Præsten Steen Steensen Blicher udgav i 1833 novellen "Himmelbjerget". Den beskrev, hvordan man fra den anden side, Alling-siden, sejlede over Gudenåen i et knobskib (en udhulet træstamme) og besteg Himmelbjerget. Her stævned St. St. Blicher nogle år senere i 1839 for første gang til dansk folkemøde. Blicher var præst, og præster var veluddannede, de kunne tale bøndernes sag, og præster var også bønder på denne tid. De frie bønder, som havde "fået foden under eget bord", var afhængige af at have nogen, der kunne tale deres sag. Blicher stillede sig i spidsen for en ny bevægelse, som skulle sikre, at de frie selvejerbønder fik del i tilrettelæggelsen af rigets anliggender. Det var meningen med folkemødet, som var det første, der blev indkaldt i den danske natur.

Blicher kendte jo Himmelbjerget, som ellers var et forholdsvist ukendt sted. Det tilhørte en bonde, der hed Peder Nielsen. Han boede på Himmelbjerggården, som var et lille husmandsbrug mellem (Gammel) Rye og Himmelbjerget.

Der kom 5-600 mennesker til det første folkemøde trods manglende jernbane, turistbåde og den slags. Det var rigtig mange mennesker i en øde egn af Danmark.

Det var et risikabelt forehavende, for kongen var enevældig, og der var ingen demokratiske rettigheder, forsamlingsfrihed, ytringsfrihed osv, kun hvad kongen gav lov til. Derfor talte Blicher klogt til kongens ære, målet med folkemøderne var angiveligt at udøve gymnastiske væddelege og synge hyldestsange til kongen. Så gik det an. Men meningen var at vække bønderne til fælles krav om at få del i rigets anliggender, altså del i regeringen.

Blicher ville gerne holde møde nummer to i 1840 for at gøre det til en tradition. Han indkaldte til mødet gennem avisannoncer, men ejeren, Peder Nielsen, indrykkede også en meget lille annonce, hvor der stod, at ingen måtte tage ophold på bemeldte bjerg uden hans samtykke. Nu var Blicher på den. For han havde glemte at spørge bonden om lov. Blicher valgte at gå i krig og indrykkede en endnu større artikel, hvor han skrev, at en mand der ville forsøge at forhindre det danske folk i at samles, skulle man som i gamle dage sky som pesten, indtil han blev på ensom at han gik hen og hængte sig. Blicher fortsatte dog med at sige, at en sådan straf nok var for hård for Peder Nielsen, men "hvis jeg var bonde i Gl. Rye, hvad jeg gerne ville være, ville jeg ikke komme Peder Nielsens gård så nær, at jeg kunne lugte røgen fra hans skorsten". "En instans, der står over vejvæsenet, bør gribe ind", fortsatte Blicher.

Vejvæsenet var på den tid i gang med at bygge veje ud i det vestjyske område, hvor bønderne var begyndt at opdyrke heden, så man kunne få varerne til Aarhus, bl.a. chaussevejen, Silkeborgvejen, der går i den nordlige del af Skanderborg kommune. Den blev bygget af en vejingeniør ved navn Enrico Mylius Dalgas, som senere stiftede Hedeselskabet.

En instans, der stod "over vejvæsenet", var den konge, der havde givet vejvæsenet ekspropriationsbeføjelser til at tvangsopkøbe arealer til landeveje. Så Blicher opfordrede kongen til at gribe ind.

I 1840 var kongen, Chr. 8., på en af sine mange Jyllandsrejser, og han mødtes med sine sognefogeder i Silkeborg, hvor man skulle finde ud af, om man kunne udnytte vandkraften ved det gamle bispeslot Silkeborg. Kongen fandt ud af, at det var en god ide at anlægge en handelsplads og en papirfabrik. Kongen havde hørt om Blichers artikel og red med en større gruppe sognefogeder på udflygt til Himmelbjerget og måtte give Blicher ret. Han sendte en sognefoged ud til Peder Nielsen og stævned ham til at komme til Silkeborg, og her købte kongen Himmelbjerget til det danske folk.

Så de frie bønder, bl.a. i Gantrup, fik i Blicher en talsmand, som hjalp dem. Blicher var igangsætter. Folkemøderne bredte sig i hele Danmark – Vejrhøj på Sjælland, Skamlingsbanken osv. opstod efter 1839. Dette var med til at "tvinge" kongen til at nedsætte den grundlovgivende rigsforsamling af 150 betroede mænd, bl.a. Drewsen-familien som grundlagde Papirfabrikken i Silkeborg, Grundtvig, Monrad og flere andre præster. Blicher kom ikke med, for han begik nok den fejl at tale om de nordiske broderfolk, og så døde han også, inden grundloven blev vedtaget.

Vi fik grundloven i 1849, og Himmelbjerget blev helt naturligt et mindested for grundlovens tilblivelse, altså bøndernes kamp for frihedsrettighederne – bl.a. forsamlingsfrihed, ytringsfrihed, religionsfrihed og ejendomsrettens ukrænkelighed.

Efter grundlovens indførelse kom der en højredrejning, hvor mange godsejere ville have demokratibevægelsen rullet tilbage. Drewsen, der på dette tidspunkt var i fuld gang med sin papirfabrik i Silkeborg, havde været med til kæmpe for grundloven, og begyndte som modvægt at holde grundlovsfester på Himmelbjerget fra dens 5 års fødselsdag i 1854.

Gennem årene blev der rejst mindesmærker for de toneangivende personer, som havde været med til at give os grundloven. En anden dag må I lave et arrangement på Himmelbjerget, så vil jeg gerne komme forbi og fortælle om, hvem de var.

Dette billede er fra et langt senere folkemøde i 1892, men viser hvordan et sådant folkemøde kunne se ud.